

معماری و شهرسازی در کرانه جنوب دریای مازندران

پژوهش در سال‌های ۸۴ - ۱۳۸۲

مهران دشتی

با همکاری:

دکتر ایرج اوصیا

شادروان دکتر سیروس اوصیا

سرشناسه : دشتی، مهران، ۱۳۳۶ -
 عنوان و نام پدیدآور : معماری و شهرسازی در کرانه‌ی جنوبی دریای مازندران ، پژوهش در سال‌های ۱۳۸۲ - ۱۳۸۳ / مهران دشتی،
 با همکاری ایرج اوصیا، سیروس اوصیا.
 مشخصات نشر : تهران: رسانش نهن، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری : ۱۶۸ ص.: مصور (بخشی رنگی)، نقشه (بخشی رنگی).
 شابک : 978-600-6826-41-7
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه.
 موضوع : معماری بومی -- ایران -- دریای خزر، ساحل
 موضوع : خانه‌سازی -- ایران -- دریای خزر، ساحل
 موضوع : شهرسازی -- ایران -- دریای خزر، ساحل
 شناسه افزوده : اوصیا، ایرج، ۱۳۱۴ -
 شناسه افزوده : اوصیا، سیروس، ۱۳۱۶ -۱۳۸۳.
 رده بندی کنگره : NA۱۲۸۰/د۶ ۱۳۹۱
 رده بندی دیویی : ۷۲۰/۰۵۵۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۱۲۰۷۴۲۶

بهار شمالی، کوچه شکیبا، کوچه شیرازی، شماره ۷، واحد ۲
 تلفن: ۰۹۱۲ ۱۳۰۹۱۲۰۰۹۱۲ تلفکس: ۷۷۵۳۰۵۳۶
 rasanesh.pub@gmail.com

معماری و شهرسازی در کرانه جنوبی دریای مازندران

پژوهش در سال‌های ۸۴ — ۱۳۸۳

مهران دشتی

با همکاری:

دکتر ایرج اوصیا — شادروان دکتر سیروس اوصیا

طرح جلد: نگاره پرداز صبا

صفحه‌آرایی و گرافیک: علیرضا علی‌نژاد

لیتوگرافی: فیلم گرافیک

چاپ: پیمان نواندیش

صحافی: صداقت

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

چاپ اول، تهران، ۱۳۹۲

این کتاب به سفارش و سرمایه شرکت کاشی سمنان پژوهش و انتشار یافته است.

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

فهرست

مقدمه	۷
پیش‌گفتار	۹
همکاران تحقیق	۱۱
فصل ۱. موضوع پژوهش	۱۳
پیش‌درآمد	۱۴
اهمیت و هدف پژوهش	۱۴
سابقه‌ی پژوهش	۱۵
روش، دامنه و انتخاب نمونه‌های پژوهش	۱۷
فصل ۲. معماری بومی	۲۱
شهرسازی بومی	۲۲
جواهرده، فضاهای عمومی و خصوصی	۲۲
رودسر، شهری قاجاری	۲۴
مجموعه‌ی رئیس‌ان	۲۵
اسپیلی، میدان، قلب شهر	۲۸
رشت، فرهنگ غرب	۳۲
خانه‌های بومی	۳۳
بالاجاده، خانه‌ی نورمحمدی	۳۳
پریجا	۳۷
خانه‌ی (سره) ابراهیم لاغری	۳۸
دو هزار؛ شانه‌تراش؛ خانه‌ی کرکودی	۴۰
معماری جواهرده	۴۴
معماری غرب دریای مازندران — گیلان	۴۶
فصل ۳. معماری واسط	۴۹
معماری و شهرسازی متأثر از معماری مرکزی ایران	۵۰
گرگان	۵۱
خانه‌های دوره‌ی قاجار گرگان	۵۱
کفشگیری، مجموعه‌ی سردار رفیع	۵۵
بایل، مجموعه‌ی آقا جان نسب	۶۰
رودسر، خانه‌ی رئیس‌ان	۶۳
رودسر، خانه‌ی هوسمی	۶۷
املش	۷۰
خانه‌ی تقی‌خان صوفی، املش	۷۱
خانه‌ی عزت‌الله صوفی، املش	۷۴
معماری متأثر از فرهنگ‌های دیگر	۷۷
گمیشان	۷۷
گونه‌شناسی خانه‌های گمیشان	۷۸
معماری گمیشان متأثر از کشورهای شرق آسیا	۷۹
خانه‌ی خوزینی	۸۰
خانه‌ی طالبی	۸۴
خانه‌ی شهرداری	۸۷
بندر گز	۹۰

۱۳۲ بندر انزلی، ساختمان دادگستری

فصل ۵. نگاهی به سابقه‌ی شهرنشینی در کرانه‌ی جنوبی دریای

۱۳۷ مازندران

فصل ۶. نتیجه‌گیری

۱۴۳ ریشه‌ی معماری این منطقه کجاست؟

۱۴۴ نقاط مشترک شهرسازی - معماری بومی این منطقه و معماری مرکزی ایران

۱۴۶ نقش معماری واسطه

۱۴۶ پیدایش معماری غیر بومی

۱۴۷ فرم اصلی معماری کرانه‌ی جنوبی دریای مازندران

فصل ۷. حرف آخر

۱۵۱ منابع

۱۵۵ نمایه

۱۶۱ Abstract

۹۰ بندرگز و معماری روسی

۹۲ آستارا

۹۳ خانه‌ی محمدزاده

۹۵ خانه‌ی عطایی

۹۸ مدرسه‌ی حکیم نظامی

۱۰۲ مدرسه‌ی شهید مدنی (ناریوش)

فصل ۴. معماری و شهرسازی غیر بومی

۱۰۷ شهرسازی غیر بومی

۱۰۸ بندر انزلی

۱۰۸ شهرسازی در آب، شنبه‌بازار

۱۰۹ رودسر، میدان اصلی

۱۱۳ معماری غیر بومی (معماری دوره‌ی پهلوی)

۱۱۶ بندرگز، ساختمان جمعیت هلال احمر

۱۱۶ بهشهر، خانه‌ی نیکبخش

۱۱۹ بابل، مجموعه‌ی نجفی

۱۲۲ بابل، خانه‌ی اوصیا

۱۲۷ بابل، خانه‌ی اوصیا

سال‌های کودکی من در آمیخته با دگرگونی‌های حاکم بر محیط اجتماعی و سیاسی ایران است. به کارگیری شیوه‌های نوین آموزش ابتدایی در دوران کودکی‌ام از یکسو و تجربه‌ی مشاهده‌ی مدرن‌سازی شهرهای ایران و از جمله شهر بابل، زادگاه من، از سویی دیگر در شکل‌گیری این خاطرات نقش مهم را ایفا کردند. ایجاد بناهای خوش‌منظر و براساس اصول «معماری سنتی – غربی» همچون ایستگاه‌های راه‌آهن، درمانگاه‌ها، کلانتری‌ها، شهرداری‌ها، مدارس و دبیرستان‌ها، و دیگر ساختمان‌های دولتی، در سنین نوجوانی و جوانی من اتفاق افتاد و ذهن من و برادرانم را به خود مشغول کرد.

اما یکی از اثرگذارترین این خاطرات ذهنی مربوط به ساخت خانه‌های جدید در بابل، در سال‌های ۷۸ – ۱۳۱۶ می‌شود که به دست توانای پدرم برای اسکان خانواده تدارک دیده شد. ساختمان این خانه طوری بر ما اثر گذاشت که همه‌ی فرزندان را به کسب تحصیلات عالی، از جمله معماری، مشتاق کرد. تا جایی که موجب شد یکی از برادرانم، زنده‌یاد دکتر سیروس، به تحصیل در این رشته روی آورد. از طرفی دیگر این رویدادهای نخواستۀ خود نیز انگیزه‌ای برای پدرم شد تا او هم به سهم خود اسباب تحصیلات عالیۀ فرزندان را مهیا سازد. با این انگیزه و اشتیاق، همه‌ی فرزندان، پس از گذراندن دوره‌ی متوسطه، در ایران، برای ادامۀ تحصیل عازم کشورهای اروپایی شدیم. پس از پایان تحصیلات به ایران بازگشتیم و همواره در کنار فعالیت ورشته‌های گوناگون شغلی، نگرش و علاقه‌ی شدید خود را به معماری سنتی و امور فرهنگی پژوهشی و اجتماعی حفظ کرد و از دست ندادیم.

بعدها که کارخانه کاشی سمنان تأسیس شد و فعالیت خود را آغاز کرد، تصمیم به انجام فعالیت‌های فرهنگی در کنار فعالیت‌های صنعتی و تجاری گرفتیم. این پژوهش نیز حاصل یکی از فعالیت‌های فرهنگی است.

اندیشه‌ی خلق کتابی با مضمون معماری دریای مازندران مدت زیادی افکار ما را به خود مشغول نموده بود؛ تا این که در سال ۱۳۸۲، زنده‌یاد دکتر سیروس در سفر خود به پاریس موفق به دیدار کامران دیبا در آن شهر شد و او را از این اندیشه مطلع نمود.

کامران دیبا با استقبال از فکر نگارش چنین اثری، دکتر مهران دشتی را که تحصیلات خود را در کشور آلمان و در رشته‌ی معماری، با گرایش در زمینه‌ی مسکن غربی در ایران، به پایان رسانده بود - برای مشاوره و تهیه‌ی احتمالی مطالب لازم برای انتشار این کتاب به دکتر سیروس و من معرفی کرد.

پس از بررسی‌های لازم، سرانجام تحقیق در زمینه‌ی تهیه و نگارش مندرجات کتاب در سال ۱۳۸۲ آغاز شد. پس از ۲ سال کارهای میدانی و پردازش داده‌های به دست آمده به اتمام رسید که دریغا با مرگ ناگهانی زنده یاد دکتر سیروس همزمان شد. چندی بعد با کاهش تألمات دوری از دکتر سیروس، کارهای پایانی پژوهش به تدریج دنبال شد و امروز خوشحال هستم که با انتشار این کتاب یکی از تکالیف فرهنگی خود را به پایان رسانده‌ام. امیدوارم این مجموعه برای علاقه‌مندان به معماری شهرهای شمالی و کرانه‌ی دریای مازندران در ایران جالب باشد و اطلاعات ارزنده و مفیدی در اختیار جامعه‌ی علمی و پژوهش‌گران بگذارد.

جا دارد در پایان این مطالعه یادآور شوم که در حال حاضر آن خانه‌ی پدری در بابل، با تصمیم خانواده، به مرکز اسناد و مطالعات تبدیل شده تا علاقه‌مندان به فرهنگ و هنر این سرزمین از آن بهره‌برداری نمایند.

دکتر ایرج اوصیا

مدیرعامل شرکت کاشی سمنان

بهار ۱۳۹۱

پیش‌گفتار

در تابستان ۱۳۸۲، به پیشنهاد شرکت کاشی سمنان تصمیم به پژوهش و نگارش این کتاب گرفته شد. در ابتدا، نمی‌دانستیم که باید با چه روشی به انجام این کار پردازیم، اما با مطالعه برخی منابع دانستیم که کار ساده‌ای پیش رو نداریم. با توجه به زمان نسبتاً کوتاه پیش‌بینی شده برای انجام کار، برقراری ارتباط با مراکز علمی کشورهای دیگر و جست‌وجو در آثار آن‌ها کاری دشوار و تقریباً ناشدنی به نظر می‌رسید. از طرفی دیگر، با بررسی منابع پی به این نکته بردیم که پژوهش‌گران، و به‌ویژه محققان خارجی، برای انجام این‌گونه کارها از روش کار میدانی بهره گرفته‌اند. از این رو در تهیه‌ی این کتاب نیز این روش را برگزیدیم. همین‌طور با توجه به این موضوع که منابع داخلی در این زمینه بسیار ناچیز هستند، به نظر ما تنها راه دستیابی به پایه‌ای قوی، نه فقط درباره‌ی این موضوع، بلکه برای آغاز پژوهش‌های معماری در دیگر نقاط کشور، روش کار میدانی بهترین راه‌کار است.

ابتدا به منظور شناسایی محل‌ها و ساختمان‌های مهم برای مطالعه و برنامه‌ریزی بازدیدها و سفرهای کار، در تابستان ۱۳۸۲ خورشیدی به انجام سفری تحقیقی پرداختیم. در پی آن همه‌ی سفرهای کار میدانی که به برنامه‌ریزی دقیق نیاز داشت به وسیله‌ی دانشجویان رشته‌ی معماری دانشگاه آزاد تهران، واحدهای مرکز و جنوب، و زیر نظر نویسنده در تابستان ۱۳۸۳ انجام شد. در ادامه‌ی این سفرها، در تابستان ۱۳۸۴ به عکاسی از ساختمان‌ها و اماکن مهم پرداخته شد. در این جست‌وجو گوناگونی، و در عین حال نقاط مشترک، معماری کرانه‌ی جنوبی دریای مازندران با معماری‌های دیگر دیدنی است و حاصل این جست‌وجو وسعت کار را نمایان می‌کند. به همین دلیل ما از مجموعه‌ی حاضر فقط به عنوان ابتدای کار، که زمینه‌ای برای انجام پژوهش‌های عمیق‌تر آینده خواهد بود، یاد می‌کنیم.

متأسفانه با توجه به روند کنونی حاکم بر معماری و شهرسازی کشور خانه‌هایی که در سال ۱۳۸۲ شناسایی و در سال ۱۳۸۳ برای ثبت اطلاعات در نظر گرفته شدند، در سال ۱۳۸۴ برای عکاسی وجود نداشتند. خانه‌ی نیک‌بخش در بهشهر

یکی از این خانه‌ها است که به منظور تکمیل این تحقیق و ذکر اطلاعات آن در این کتاب به استفاده از عکس‌های مقدماتی آن بسنده شد.

واژه "شهرسازی" که در عنوان کتاب آمده به مفهوم معرفی شکل و شخصیت شهر است. این مفهوم در عنوان انگلیسی کتاب بهتر دیده می‌شود.

به منظور یک‌دست بودن نام‌ها، در تمام این پژوهش از یادآوری نام‌های دیگر دریای مازندران پرهیز شده و فقط از نام مازندران استفاده شده است.

این پژوهش، به غیر از متن، شامل اسکیس‌ها، کارت‌ها (نقشه‌هایی که به وسیله‌ی دست و گمان تهیه شده‌اند)، نقشه‌ها و تصاویر خانه‌ها است که همه‌ی آن‌ها با عنوان «تصویر» در این کتاب درج شده‌اند. در هر جا که از منابع این تصاویر یاد نشده است، به این معنی است که آن تصویر حاصل کار نویسنده و همکاران او است. همچنین به دلیل بازگذاشتن دست‌گرافست کتاب در آماده‌سازی کتاب برای نشر از درج مقیاس کارت‌ها و نقشه‌ها در زیرنویس آن‌ها خودداری شده است.

از گذاشتن حرف N برای علامت شمال در نقشه‌ها صرف‌نظر شده است. نوک مثلث (علامت شمال) شمال را نشان می‌دهد.

برای دسترسی آسان‌تر به منابع گرفته شده، آن‌ها درون ماهک (پرانتز) در متن آورده شده‌اند.

در ذکر مشخصات منابع سعی شده است همه‌ی منابع با ذکر کامل اطلاعات آن‌ها درج شود و هر جا که تاریخ یا محل انتشار نامشخص بوده است، عبارت‌های «بی‌تا» و «بی‌جا» درج شده است.

در این جا شایسته است که از سازمان‌های حفظ میراث فرهنگی منطقه، استان‌های گلستان، مازندران و گیلان به خاطر علاقه و همکاری آن‌ها سپاس‌گزاری کنیم. همین‌طور از همه‌ی راه‌نماها و کسانی که راه ناشناخته‌ی ما را روشن نمودند و نیز از ساکنان خانه‌هایی که در این کتاب به عنوان نمونه درج شده‌اند سپاس‌گزاری نماییم؛ چه اگر همکاری آن‌ها نبود، تکمیل این کتاب با مشکلی جدی روبه‌رو می‌شد. دکتر ایرج اوصیا، رییس و همکاران ایشان در شرکت کاشی سمنان برای پشتیبانی‌های معنوی و مادی این پژوهش، و همین‌طور شرکت نگاره‌پرداز و آقای محسن علی‌نژاد قمی و همکاران ایشان در نشر رسانش نوین برای آماده‌سازی کتاب و چاپ آن در سپاس‌گزاری‌های ما جای ویژه‌ای دارند.

در پایان باید از زنده‌یاد دکتر مهندس سیروس اوصیا، عضو سابق هیئت مدیره شرکت کاشی سمنان، که بانی این کار بود، یاد کرد. علاقه‌ی وافر او به کشور ایران انگیزه‌ی به‌وجود آمدن این اثر است. روحش شاد.

همکاران تحقیق

همکاران اصلی:

غزال ابن علیان؛ بهناز بهمند؛ مهشید سلامتی؛ موسی روشنی؛ مهدیس
علی عسگری
تصویر بردار: امیر سخایی

همکاران:

علی جاوید؛ سحر قراگزلی؛ لیلا لطفی؛ مریم نوربخش

همکاران در کارهای میدانی:

آنيسا ابوطالب پور؛ غزال ابن علیان؛ بهارک اعظمی نژاد؛ بهناز بهمند؛
فاطمه جوزی؛ نگین جوفروش مقدم؛ سارا دنبلی؛ الناز صالح کریمی؛
ماه گل صراف زاده؛ هانا طباطبایی؛ فرناز عابدین نژاد؛ مریم عابدینی راد؛
مهدیس علی عسگری؛ گلناز کریمی؛ معصومه کلانتری؛ نوشین کیال؛
فاطمه لیاقت؛ شقایق محمد؛ آرزو محمودی؛ مونا نظری سام

با سپاس از:

اردوان اختری؛ سید محمد امینی؛ رعنا باباخانلو؛ جمیله پورقاسم؛ محسن
حق شناس گتایی؛ شیرین حیدر بختیاری؛ نیکو دادگر؛ سهیلا رجایی
علوی؛ حمزه رزمی؛ یاسر روشنی؛ مرتضی رئیسیان؛ شیدا زاهدی؛ پرند
شهبازی؛ حسین عزیزی کوتنایی؛ اکبر کاویانی؛ محمد عیسی مرادیان؛
رضا ناظم زاده وارثی؛ سیاوش نیکراه؛ و جان ساپلک (John Sapelak)